

Szeląg, Dariusz

Dolina środkowego Eufratu za Nabopolasara i jego następców

Światowit 1 (42)/Fasc.A, 168-175

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dolina środkowego Eufratu za Nabopolasara i jego następców (Pl. 77.1)

Region środkowego Eufratu przechodził w późnym 7 i w pierwszej poł. 6 wieku p.n.e. zmienne koleje losu. Obszar ten był widownią wydarzeń związanych z końcem imperium asyryjskiego i starciem babilońsko-egipskim o schedę po Asyryjczykach, w końcu stał się częścią składową państwa nowobabilońskiego. Mimo to jego dzieje są dość słabo poznane. Niekompletność i lakoniczność źródeł pisanych, przede wszystkim kronik babilońskich, stwarza trudności przy rekonstrukcji wydarzeń historycznych i losów regionu, szczególnie po upadku imperium asyryjskiego.

Ostatnio jednak, dzięki badaniom ratunkowym związanym z budową dwóch tam na Eufracie, zwłaszcza tzw. tamy Tiszrin, nasz obraz archeologiczny tego obszaru uległ zmianie, dając możliwość nowego spojrzenia na osadnictwo z okresu końca imperium asyryjskiego i z czasów późniejszych. Właśnie wydarzenia historyczne z jednej a zasięg badań ratunkowych z drugiej strony zadecydowały o ustaleniu granic opisywanego obszaru. Północną granicę wyznacza Karkemisz, które odegrało ważną rolę w historii regionu w końcu 7 w. p.n.e., granicę południową zaś tworzy południowy kraniec tzw. Jeziora Asada – sztuczne zbiornika powstałego po wybudowaniu pierwszej z tam, zwanej Tabqą (pl. 77.1).

Historia

W toku zmaganiań asyryjsko-babilońskich z końca 7 w. p.n.e. ten odcinek doliny Eufratu stosunkowo długo pozostawał poza obrębem zainteresowania i operacji wojskowych Babilończyków¹. Wprawdzie miasto Rugguliti, które wg kronik babilońskich Nabopolasar zdobył w trakcie wyprawy w roku 611 p.n.e, lokalizowane jest niedaleko Til Barsip, na wschodnim brzegu Eufratu², jednak lokalizacja ta musi budzić zastrzeżenia³. Dopiero w roku 607 p.n.e. Nabopolasar atakuje Kummuh⁴, chcąc z pewnością zdobyć przyczółek po zachodniej, wówczas egipskiej stronie Eufratu. O tym, że Egipcjanie dobrze zrozumieli jego intencje świadczy ich odpowiedź. Rok 606 przynosi atak Egipcjan na Kummuh, wybitcie garnizonu pozostawionego tam przez króla i opanowanie miasta. Następuje natychmiastowy kontratak babiloński – Nabopolasar maszeruje na północ wzdłuż Eufratu, rozбивa obóz w Quramatu (Qurabatu)⁵ nad brzegiem rzeki i wyprawia wojska na drugi brzeg, gdzie zdobywają i łupią miasta Szunadiru, Elammu, Dahammu⁶. Nabopolasar nie atakuje jednak Karkemisz, głównej siedziby Egipcjan. Kiedy król powraca do Babilonu, Egipcjanie z Karkemisz przekraczają Eufrat, maszerują przeciwko wojskom babilońskim

¹ H. KLENGEL, *Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History*, Berlin 1992, p. 230 interpretuje, co prawda z pewną ostrożnością, zapis w kronice babilońskiej z 3 roku panowania Nabopolasara (622 p.n.e.) jako świadectwo wkroczenia władcy do Syrii (Nabopolasar musiałby więc przekroczyć Eufrat), wydaje się to jednak niemożliwe. W roku 622 p.n.e. nie było jeszcze mowy o operacjach babilońskich w Syrii – w roku tym Asyryjczycy wyruszyli do Akadu z powodu buntu Der, wkroczyli do Nippur, zob. S. ZAWADZKI, *Mane...*, p. 31. Ani wcześniej, ani później, kiedy kroniki po przerwie (lata 621 – 617 p.n.e.) podejmują narrację, nie ma mowy o działaniach Babilończyków na tak odległych obszarach. W roku 616 Nabopolasar operuje nad Eufratem o wiele bardziej na południe, zob. S. ZAWADZKI, *op.cit.*, p. 32. O interpretacji zapisu kronikarskiego z roku 622 p.n.e. zob. np. S. ZAWADZKI, *The Fall of Assyria and Median-Babylonian Relations in Light of the Nabopolassar Chronicle*, Poznań-Delft 1988, p. 84-92.

² D.J. WISEMAN, CCK, p. 82; zob. też R. ZADOK, RGTC 8, p. 262.

³ Wyprawa taka oznaczałaby po pierwsze wejście między

Asyryjczyków kontrolujących ciągle rejon wokół Harran na wschód od Eufratu a Egipcjan operujących wówczas na zachodnim brzegu rzeki. Po drugie w kronikach brak następstw zdobycia miasta; w latach wcześniejszych i bezpośrednio po 611 p.n.e. wojska babilońskie wybierają inny kierunek ataków, odległy od Eufratu. Szczegółowa analiza wydarzeń tego roku była przedmiotem mojego wystąpienia na konferencji naukowej „Egea-Orient”, która odbyła się w Warszawie 9 kwietnia 1999 roku (zbiór materiałów z konferencji – w przygotowaniu).

⁴ Miasto i kraj o tej samej nazwie, zob. RLA VI, Berlin-New York 1980-83, p. 338-40. Kronika mówi o mieście, zob. S. ZAWADZKI, *Mane...*, p. 37.

⁵ Zapis w kronice to, jak dotychczas, jedyna wzmianka o tym toponimie w źródłach, zob. R. ZADOK, *op.cit.*, p. 256.

⁶ Co do Dahammu i Szunadiru, to jedyne wzmianki o tych miastach w źródłach, zob. *ibidem*, p. 115 (Dahammu), p. 297 (Szunadiru). Elammu to być może nowoasyryjskie Elumu, *ibidem*, p. 132. Wg A.K. GRAYSONA, ABC, p. 254 być może należy je łączyć z prowincją Elammija z kroniki Nabonida.

łońskim stacjonującym w Quramatu i zmuszają je do odwrotu⁷. Ostateczne starcie ma miejsce w roku następnym.

Rok 605 to tym razem rok wyprawy następcy tronu, Nabuchodonozora, który pomaszerował przeciwko Karkemisz, przekroczył rzekę, stoczył zwycięską bitwę z Egipcjanami i kontynuował marsz ścigając Egipcjan, których pokonał raz jeszcze, zdobywając w rezultacie tego zwycięstwa kraj Hamat. Potem nastąpił powrót do Babilonu w związku ze śmiercią ojca, ale jeszcze w tym samym roku Nabuchodonozor powrócił na północ – tym razem kronika mówi o kraju Hatti, gdzie „zwycięsko chodził”⁸. Babilończycy definitywnie przekroczyli Eufrat i rozpoczęli podboje w Syrii.

Z tego przeglądu źródeł pisanych wynika, że zachodni brzeg Eufratu był w rękach egipskich aż po rok 605 p.n.e., a wschodni staje się miejscem operacji babilońskich dopiero w roku 606 p.n.e.⁹. Pozostaje otwarta kwestia, co działo się na tym terenie między 610 p.n.e. (zdobycie Harran) a właściwie 609 p.n.e. (nieudana egipsko-asyryjska próba odbicia miasta) a latami 606-605 p.n.e. Chyba dość swobodnie operowali tu Egipcjanie, silnie usadowieni w Karkemisz na przeciwległym brzegu rzeki. Wschodni brzeg Eufratu był traktowany przez Egipcjan jako ich strefa wpływów, skoro natychmiast zaatakowali Quramatu.

Jakie były losy tych ziem po wkroczeniu tam Babilończyków? Po roku 605 p.n.e. źródła babilońskie milczą na ten temat. Jedynym wyjątkiem jest wzmianka o Karkemisz, która pojawia się w zapisie kronikarskim z roku 597/6 p.n.e., niestety uszkodzonym: „... król Akadu zmobilizował swoje wojsko i do kraju Hatti aż do Karkemisz [pomaszzerował]...”¹⁰ - dalszego ciągu brak, mamy jeszcze tylko informację o powrocie do Babilonu miesiąc później.

Wzmianka o kraju Hatti oznacza, że Nabuchodonozor operował na terenach na zachód od Eufratu, po Karkemisz na północy¹¹. Powstaje pytanie, czy Karkemisz było celem tej wyprawy czy prostym punktem odniesienia. Ta druga ewentualność jest mało prawdopodobna,

bowiem zapisy w kronikach babilońskich były bardzo oszczędne, podawały tylko miejsca ważnych wydarzeń. Zatem, albo Karkemisz było rzeczywistym celem wyprawy, albo w Karkemisz lub jego okolicach zaszło coś, co uniemożliwiło dalszy marsz na północ i miasto stało się niejako celem *ex post*. Wart zanotowania jest brak tradycyjnego zwrotu: „po kraju Hatti zwycięsko chodził...”, co sugeruje jakiś opór¹². Być może Nabuchodonozor udał się tam, żeby stłumić jakiś bunt; na ten temat jednak brak wzmianek w kronice. Inna możliwość zakłada, że został powstrzymany przez jakiegoś wroga zewnętrznego, który zagarnął tereny położone bardziej na północ. W grę wchodzi oczywiście Medowie, którzy po pokonaniu państwa asyryjskiego zajęli jego wschodnią część i posuwali się w kierunku północno-zachodnim. Ponadto w relacji z roku następnego mowa o zagrożeniu ze strony Elamu, być może zatem pierwsze sygnały tego zagrożenia spowodowały przerwanie marszu¹³. Jedno wydaje się pewne, Karkemisz jeszcze wtedy istniało i było w rękach babilońskich, trudno bowiem przypuścić, aby kronikarz w przeciwnym razie zanotował jego nazwę. Jest to ważne o tyle, że koniec miasta łączony jest przez odkrywców z wydarzeniami roku 605 p.n.e.¹⁴ O zniszczeniu i opuszczeniu Karkemisz konkluduje na podstawie milczenia źródeł również J.D. Hawkins, zaznaczając jednak, że opis wydarzeń roku 605 p.n.e nie sugeruje zniszczenia miasta, jakie opisuje Wooley w publikacji wykopalisk¹⁵. Te fakty przemawiają na rzecz przesunięcia daty zniszczenia Karkemisz na początek 6 w. p.n.e., na pewno na czas po roku 597 p.n.e. a być może na jakiś okres, dla którego brak nam już kronik babilońskich¹⁶.

Badania archeologiczne

Już w pierwszej połowie XX wieku przeprowadzono w omawianym rejonie badania wykopaliskowe, objęły one jednak właściwie tylko dwa stanowiska. Karkemisz, pomijając XIX-wieczne wykopaliska P. Hendersona¹⁷, badane było w latach 1911 – 1914 i 1920 przez D. G. Ho-

⁷ Wydarzenia lat 607-606 wg kronik babilońskich zob. S. ZAWADZKI, *op.cit.*, p. 36-37.

⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁹ Należy przyjąć, że wyprawa na Kummuh z roku 607 p.n.e. nie szła wzdłuż Eufratu, bo w Karkemisz stacjonowali Egipcjanie.

¹⁰ S. ZAWADZKI, *op.cit.*, p. 40.

¹¹ Nabuchodonozor musiał zatem przepłynąć się przez Eufrat gdzieś bardziej na południu, może w Til Barsip.

¹² D.J. WISEMAN, *Nebuchadrezzar and Babylon*, Oxford 1985, p. 33 nie wyklucza jednak takiego uzupełnienia tekstu. Zob. też *ibidem*, p. 21-22 o interpretacji tego zwrotu.

¹³ Zapis kronikarski – S. ZAWADZKI, *op.cit.* p. 40. D.J. WISEMAN, *op. cit.*, p. 34 wątpi, aby w kronice chodziło o Elam.

¹⁴ C. L. WOOLLEY, *Carchemish II*, London 1921, p. 40, 95.

¹⁵ RLA V/5, Berlin-New York 1976-1979, p. 446.

¹⁶ Trzeba zaznaczyć raz jeszcze, że nie mamy kompletnych kronik babilońskich: duża przerwa obejmuje wydarzenia od roku 12 Nabuchodonozora, czyli 594 p.n.e. (mamy tylko informację o wymarszu króla z wojskiem do kraju Hatti) po 2 rok Neriglissara włącznie; dysponujemy zapisem z trzeciego roku tego władcy (557 p.n.e.), potem wrywkowymi kronikami z panowania Nabonida (556 – 539 p.n.e.).

¹⁷ Wykopaliska P. HENDERSONA, brytyjskiego konsula w Aleppo w latach 1878-1881, zob. RLA V/5, Berlin-New York 1976-1979, p. 434.

gartha i C. L. Woolley' a¹⁸. Niestety, najpierw wybuch I wojny światowej a potem walk o niepodległość Turcji nie tylko uniemożliwiły prowadzenie dalszych prac, ale doprowadziły do zniszczenia części dokumentacji i materiałów wykopaliskowych. W Tell Ahmar (Til Barsip) francuska misja pod kierownictwem F. Thureau-Dangina i M. Dunanda prowadziła wykopaliska w latach 1927, 1929 i 1930 – 1931; ich wyniki opublikowano w 1936 roku¹⁹.

W II poł. lat 60-tych w związku z planami budowy tamy na Eufracie koło Tabqa/ath-Thaura rozpoczęły się badania ratunkowe doliny Eufratu od Rumelia na północy do Qal'at Jabar na południu. Najważniejszym stanowiskiem z tego obszaru dla epoki żelaza jest Tell Sheikh Hassan, interesujące są też wyniki wykopalisk w Tell el Hajj.

W latach siedemdziesiątych teren został przebadany w trakcie badań powierzchniowych²⁰. Późniejsza decyzja o budowie następnej tamy zwanej Tiszrin spowodowała przeprowadzenie nowych badań powierzchniowych²¹, a począwszy od 1988 intensywnych badań ratunkowych w rejonie bezpośrednio na północ od terenu zalanego z powodu poprzedniej inwestycji, to jest od El-Qitar na południu po okolice Karkemisz na granicy syryjsko-tureckiej na północy. Na kilku stanowiskach z obszaru przyszłego sztucznego jeziora natrafiono na pozostałości epoki żelaza, m.in. w Jerablus-Tahtani, Tell Shiukh Fawqani, Tell Shiukh Tahtani, Tell Amarna, Jurn Kabir, Tell Hamis. Rozpoczęto też nowe wykopaliska w Tell Ahmar/Til Barsip.

Niezbędny jest w tym miejscu krótki przegląd wyników tych prac. Trzeba zaznaczyć, że chodzi

o wykopaliska ratunkowe, co rzutowało na wybór celów i metod a co za tym idzie na osiągane rezultaty. Ponadto chodzi o badania niedawno zakończone bądź wciąż jeszcze prowadzone, co z kolei ma wpływ na sposób i stan ich publikacji.

Wykopaliska w Jerablus-Tahtani²², położonym na prawym brzegu Eufratu ok. 4 km na południe od opisywanego już Karkemisz koncentrowały się na pozostałościach z epok wcześniejszych: Uruk i wczesnego brązu²³. Badania powierzchniowe dostarczyły jednak także materiałów z epoki żelaza; dla tejże epoki sygnalizowane są też pewne znaleziska, np. terakotowa figurka kobieca datowana na 6-4 w. p.n.e.²⁴

W Shiukh Fawqani, położonym na przeciwnym brzegu Eufratu, warstwy epoki żelaza są dobrze reprezentowane i co istotne, datowane na podstawie zabytków epigraficznych na 7 w. p.n.e.²⁵. Teksty skłaniają odkrywców do identyfikacji stanowiska z miejscowością Burmarina, znaną z annałów Salmanasara III²⁶. Pozostałości epoki żelaza (szczególnie żelaza II) odkryto w kilku sektorach, w tym w sektorze F dom z epoki żelaza II z archiwum tekstów asyryjskich i aramejskich; archiwum, tak jak towarzysząca mu ceramika zostały zniszczone prawdopodobnie podczas zniszczenia domu. W pomieszczeniu z tabliczkami nie ma żadnych śladów pożaru, a różne przedmioty świadczące o działalności handlowej właściciela domu znaleziono *in situ*. Odkrywczy interpretują zniszczenie domu jako nieprzypadkowe, podkreślając, że właściciel nigdy nie powrócił by odzyskać swoje mienie²⁷. W sektorze G z kolei odkryto pochówki jamowe, wkopane we wcześniejsze warstwy – materiał pozwala je datować na koniec żelaza II i początek żelaza III²⁸.

¹⁸ D.G. HOGARTH, *Carchemish I*, London 1914; C.L. WOOLLEY, *Carchemish II*, London 1921; C.L. WOOLLEY, R.D. BARNETT, *Carchemish III*, London 1952.

¹⁹ Wyniki sondażu z 1927 – F. THUREAU-DANGIN, *Til Barsip*, Syria 10, 1929, p. 185-205; publikacja wykopalisk – F. THUREAU-DANGIN, M. DUNAND, *Til Barsip*, Paris 1936.

²⁰ A.M.T. MOORE, *The archaeological survey of 1977*, in: P. SANLAVILLE et al., *Holocene Settlement in North Syria* [BAR, International Series 238], Oxford 1985, p. 45 nn.

²¹ T. Mc CLELLAN, A. PORTER, *Archaeological Surveys of the Tishreen Dam Flood Zone*, AAS, w druku. Dodać należy tu także wyniki badań powierzchniowych kierowanych przez B. Einwaga. Badał on w latach 1991-1992 co prawda tylko tzw. zachodnią Dżezirę (od wsch. brzegu Eufratu po Balich i na północy po granicę turecką), ale są to badania bardzo ważne, ponieważ objęły tereny pomijane dotychczas i prawie nieznanne poza krótkimi wykopaliskami w Arslan Tasz. Zob. B. EINWAG, *Vorbericht über die archäologische Geländebegehung in der Westgazira*, DaM 7, 1993, p. 23-43.

²² Wzmiankowane już przez Woolley'a, zob. C.L. WOOLLEY, *op. cit.*, p. 38, pl. 2, fig. 5.

²³ Podsumowanie wykopalisk w Jerablus Tahtani – E. PELTENBURG, GERABLUS-TAHTANI, in: *International Symposium...*, s.p.; wzmianki o śladach z epoki żelaza –

E. PELTENBURG, *Jerablus-Tahtani*, OrEx 1994/3, p. 73; E. PELTENBURG et al., *Jerablus-Tahtani*, Syria 1995: Preliminary Report, Levant 28, 1996, p. 1.

²⁴ Znaleziona niestety na powierzchni i to w okresie pomiędzy sezonami, zob. E. PELTENBURG, *Excavations at Jerablus-Tahtani*, 1992, in: *Chronique archéologique en Syrie*, vol. 1, Damas 1997, p. 43; *idem*, *Jerablus-Tahtani*, in: H. WEISS ed., *Archaeology in Syria*, AJA 98, 1994, p. 107, fig. 3.

²⁵ O wykopaliskach w Shiukh Fawqani zob. np. L. BACHELOT et al., *Tell Shioukh Faouqâni (Syrie): la deuxième campagne de fouille*, OrEx 1995/3, p. 81-84; *ibidem*, *Mission archéologique de Tell Shioukh Faouqâni*, OrEx 1996/3, p. 80-84; *ibidem*, *La 4e campagne de fouilles à Tell Shioukh Faouqâni (Syrie)*, OrEx 1997/3, p. 79-85; L. BACHELOT, F.M. FALES, *Tall Şiyuh Faouqani*, in: *International Symposium...*, s.p.

²⁶ OrEx 1995/3, p. 83. Miejscowość jako Burmar'ina wzmiankowana jest w opisie kampanii z roku 858 p.n.e. A.K. GRAYSON, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC, Part. II (858-745 BC)* [The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods, vol. 3], Toronto-Buffalo-London 1996, p. 15.

²⁷ L. BACHELOT, F.M. FALES, *op.cit.*

²⁸ L. BACHELOT et al., *La 4e campagne de fouilles à Tell Shioukh Faouqâni (Syrie)*, OrEx 1997/3, p. 83-84.

W 1997 także w Shiukh Tahtani²⁹, położonym nieco bardziej na południe, w sektorze A odsłonięto warstwę nowoasyryjską, datowaną na podstawie ceramiki na 8-7 w. p.n.e. Okres nowoasyryjski to pierwszy przykład wykorzystania tellu po dłuższej przerwie – po ok. 1400 p.n.e. tell, jak się wydaje, został opuszczony. Niestety nie wiemy dla jakich celów Asyryjczycy wykorzystali Shiukh Tahtani – z powodu współczesnej zabudowy odsłonięto mało pozostałości z epoki żelaza.

W Tell Amarna ślady obecności nowoasyryjskiej są jak na razie skromne. W jednym z sektorów natrafiono na pozostałości budowli z cegieł mułowych, które wg odkrywcy mogą być asyryjskie; znaleziono też fragment cegły wypalanej z inskrypcją nowoasyryjską odnoszącą się do pałacu³⁰. Poza tym z różnych miejsc pochodzą figurki terakotowe datowane na epokę żelaza³¹.

W Tell Qumluh, w trakcie wykopalisk syryjskich, niestety słabo publikowanych, odsłonięto m.in. warstwę określaną jako późnoasyryjska³².

Bardzo ważne są nowe wykopaliska w Tell Ahmar. Prace w sektorach C, D, E, F przyniosły pozostałości z okresu nowoasyryjskiego³³. W sektorze C odkryto dwie duże budowle, oznaczone jako C1 i C2. W budowlu C1 stwierdzono trzy fazy zamieszkania. Najwcześniejszą fazę c Bunnens datuje za pomocą znalezionych w budowlu tabliczek z tekstami w języku asyryjskim na II poł. 7 w.p.n.e.³⁴; jej koniec przyniosło gwałtowne zniszczenie. Budynek był potem dalej używany w fazie b, nie jest natomiast jasne, czy faza a reprezentuje jeszcze okres zasiedlenia czy już opuszczenia³⁵. Materiał, zwłaszcza ceramiczny z faz b i a jest taki sam; wykazuje też daleko idące zbieżności z materiałem z fazy c. Ostateczne opuszczenie budowli nie mogło zatem nastąpić zbyt długo po zniszczeniu fazy c. Bunnens za bardzo prawdopodobną datę uważa I połowę 6 w. p.n.e.³⁶ Bunnens podkreśla fakt, że budowla została

opuszczona a nie zniszczona w finalnej fazie 37. Także w sektorze E położonym w północnej części stanowiska w dolnym mieście w ostatnich latach odsłonięto fragmenty dwóch budowli (E1 i E2), które Bunnens uważa za współczesne sobie i datuje na koniec imperium asyryjskiego lub nieco później. Budowla E1 została wysprzątana przed opuszczeniem³⁸. Wg Bunnensa widać jasno, że koniec dominacji asyryjskiej nastąpił w Tel Ahmar bez śladów przemocy; stanowisko przeżyło upadek państwa i zostało jakiś czas potem opuszczone³⁹.

Na położonym niedaleko Tell Ahmar, nieco w dół rzeki, stanowisku Tell Hamis znaleziono w warstwie VI m.in. fundamenty dwóch domów kamiennych z okresu nowoasyryjskiego, z których jeden mógł być użyty ponownie w okresie perskim. Brak wzmianki o jakichkolwiek zniszczeniach. W kolejnej warstwie, określonej jako „perska”, w centralnej części tellu odkryto kompleks prostokątnych domów, z których wszystkie wykorzystują starsze mury z suszonej cegły⁴⁰.

Ostatnie fazy zasiedlenia stanowiska Jurn Kabir na zachodnim brzegu Eufratu, czyli warstwy IB i IA kończą się dość gwałtownym opuszczeniem (nie zniszczeniem) z pozostawieniem naczyń ceramicznych i narzędzi kamiennych *in situ*. Odkrywcy, J. Eidem, K. Pütt łączą koniec osady z końcem panowania asyryjskiego⁴¹. Ceramika z najpóźniejszej fazy warstwy I jest wg Eidema podobna do późno-nowoasyryjskiej z Tell Ahmar a warstwa I na tej podstawie może obejmować większą część 7 w., nawet po wiek 8 p.n.e.⁴² W bezpośredniej bliskości Jurn Kabir znajdują się jeszcze dwa stanowiska z prawdopodobnie współczesnym osadnictwem. Jedno to Tell Qadahiye, ok. 7 km na północ od Jurn Kabir, gdzie ekipa z Jurn Kabir prowadziła sondażę sięgając warstw z epoki żelaza, współczesnych tym z Jurn Kabir. Drugie zaś to Sandaliye Maqbara, ok. 7 km na południe od Jurn Kabir, gdzie z powierzchni zebrano ceramikę podobną do

²⁹ O wykopaliskach w Tell Shiukh Tahtani zob. G. FALSONE, *Şiyuh Tahtani*, in: International Symposium..., s.p.; *idem*, *Tell Shiuyukh Tahtani on the Euphrates. The University of Palermo salvage excavations in North Syria (1993-1994)*, Akkadica 109-110, 1998, p. 22-64.

³⁰ Ö. TUNCA, *Tell Amarna*, in: International Symposium..., s.p.

³¹ G.G. SIMEONE, J. VANSCHOONWINKEL, *Terres cuites de Tell Amarna (Syrie) (2e campagne de fouille)*, Akkadica 83, 1993, p. 35-39, n-ry AM 283 (pl. IIIb), AM 295 (pl. IIIc), AM 506 (pl. IVb).

³² Jedyna jak dotąd informacja znajduje się u H. HAMMADEH, Y. KOIKE, 'Abr, in: H. WEISS ed., *Archaeology in Syria*, AJA 95, 1991, p. 685.

³³ A. ROOBAERT, G. BUNNENS, *Tall Ahmar – Til Barsip*, in: International Symposium..., s.p.

³⁴ Publikacja tekstów z Tell Ahmar – S. M. DALLEY, *Neo-Assyrian Tablets from Til Barsip*, Abr-Nahrain 34, 1996-1997 p. 66-99.

³⁵ G. BUNNENS, *Carved Ivories from Til Barsip*, AJA 101, 1997, p. 438.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ A. ROOBAERT, G. BUNNENS, *op.cit.*

³⁸ G. BUNNENS, *Ahmar*, in: H. WEISS ed., *Archaeology in Syria*, AJA 101, 1997, p. 104.

³⁹ G. BUNNENS, *Til Barsip under Assyrian Domination: A Brief Account of the Melbourne University Excavations at Tell Ahmar*, in: *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project Helsinki*, September 7-11, 1995, S. PARPOLA, R.M. WHITING eds., Helsinki 1997, p. 28.

⁴⁰ G. MATILLA, *Tall Hamis*, in: International Symposium..., s.p.

⁴¹ J. EIDEM, K. PÜTT, *An Iron Age Site on the Euphrates: The First Season of Excavations at Tell Jurn Kabir*, OrEx 1994/1, p. 8-9.

⁴² J. EIDEM, R. ACKERMANN-WARBURTON, *Some Notes on the Iron Age Ceramics from Tell Jurn Kabir, Syria* (referat na konferencji „Iron Age Pottery. 2nd Table Ronde, Nieborów 28.02. – 2.03. 1997” – materiały z konferencji w druku).

tej z Jurn Kabir⁴³. Odkrywczy zastanawiali się nad sensem istnienia prawdopodobnie w tym samym czasie na niewielkim obszarze trzech osad i to równo oddalonych od siebie, zwłaszcza wobec braku wcześniejszego osadnictwa w tym rejonie. Ponieważ ostatni okres zasiedlenia Jurn Kabir wiąże się z panowaniem asyryjskim nad tym regionem, autorzy sugerowali możliwość istnienia przemyślanego systemu osadnictwa wprowadzonego przez imperium. Jaka była funkcja tych stanowisk trudno wyrokować, ale J. Eidem przypomina, że w czasach późniejszych rejon Jurn Kabir z zamkiem Qal'at Najm stał się punktem węzłowym (z mostem w Q. Najm) drogi ze wschodu na zachód przez Eufrat, zatem już wcześniej rejon ten mógł być ważny strategicznie. Przypomina przy tym sugestię F. Thureau-Dangina, że Asyryjczycy, obok głównej drogi przez Tell Ahmar, używali także skrótu przez Qal'at Najm⁴⁴.

W Tell el Hajj R. Stucky przeprowadził tylko dwie kampanie (1971, 1972) z planowanymi pięćmi⁴⁵. Ten fakt oraz zaginięcie znalezisk w Muzeum w Aleppo nie pozostały bez wpływu na opracowanie wyników⁴⁶. Niestety dla I tys. p.n.e. brak architektury wcześniejszej niż okres hellenistyczny⁴⁷, natomiast ceramika zebrana we wszystkich wykopach i sondażach, w tzw. dolnym i górnym mieście wskazuje, że stanowisko od I poł. II tys. było nieprzerwanie zamieszkałe na całej swej powierzchni po czasy rzymskie⁴⁸.

W położonym dalej na południu Sheikh Hassan badania prowadzono w latach 1984-1990 oraz 1992-1994⁴⁹. Odkryta w warstwie III, datowanej na epokę żelaza, tzw. budowla A została opuszczona, a wcześniej prawdopodobnie systematycznie wysprzątana. J. Boese nie wyklucza możliwości użytkowania budowli przez długi okres w 7, a nawet na początku 6 wieku p.n.e.⁵⁰

Wybiegając trochę poza teren doliny Eufratu, na obszar między Eufratem a Balichem, warto wspomnieć o miejscowości Qaruz, ok. 14 km na południowy-wschód od Arslan Tasz. Obok współczesnej wioski znajduje się tell, który wizytował K. Kohlmeyer. Wg niego ceramika nie pozostawia wątpliwości co do zasiedlenia w okresie nowoasyryjskim i późnobabilońskim⁵¹.

Na koniec trzeba wspomnieć o stanowisku, gdzie istnienie zasiedlenia w omawianym okresie pozostaje problematyczne. Tell Abd, leżące na północ od Sheikh Hassan, było badane w latach 1971-72 przez archeologów syryjskich pod kierownictwem A. Bounniego. Znaleziska powierzchniowe wg odkrywców wskazywały m.in. na następujące okresy zasiedlenia: hellenistyczny, achemenijski, nowobabiloński⁵². W 1992 roku prace na stanowisku podjęła misja Uniwersytetu w Tybindze pod kierownictwem U. Finkbeinera. Poniżej warstwy hellenistycznej odślonięto warstwy z okresu środkowego i wczesnego brązu⁵³. Brak więc potwierdzenia dla zasiedlenia w okresach: achemenijskim czy nowobabilońskim. Ten przykład wskazuje na trudności z właściwym wydzieleniem, na podstawie znalezisk powierzchniowych i rezultatów wstępnych badań, okresów zasiedlenia stanowisk i każe zachować ostrożność wobec wstępnych publikacji wyników.

Podsumowanie

Po pierwsze trzeba stwierdzić, że ostatnie lata przyniosły zmianę ilościową i jakościową w naszej wiedzy o zasiedleniu tego rejonu w okresie nowoasyryjskim, w tym szczególnie w 7 w., w końcowej fazie trwania imperium. Warstwy bądź ślady zasiedlenia z okresu

⁴³ Zob. J. EIDEM, K. PÜTT, *Tall Gurn al-Kabir*, in: *International Symposium...*, s.p.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ R. STUCKY et al., *Tell el Hajj in Syrien. Zweiter vorläufiger Bericht. Grabungskampagne 1972*, Bern 1974, p. 8. Decyzja o budowie na szczycie tellu stacji pomp dla Aleppo zmusiła archeologów do przerwania prac.

⁴⁶ Informacja za: G. LEHMANN, *Untersuchungen zur späten Eisenzeit in Syrien und Lebanon: Stratigraphie und Keramikformen zwischen ca. 720 bis 300 v. Chr.* [Altertumskunde des Vorderen Orients 5], Münster 1996, p. 143.

⁴⁷ C. CRAUSE, in: R. STUCKY et al., *Tell el Hajj in Syrien. Erster vorläufiger Bericht. Grabungskampagne 1971*, Bern 1972, p. 19 zauważa jednak, że młodszy z dwóch systemów obronnych otaczających stanowisko wydaje się w swej pierwszej fazie budowlanej należeć jeszcze do czasów przed- lub wczesnohellenistycznych.

⁴⁸ R. STUCKY et al., *Tell el Hajj in Syrien. Zweiter vorläufiger Bericht. Grabungskampagne 1972*, Bern 1974, p. 49.

⁴⁹ Badania Uniwersytetu w Saarbrücken, pod kierownictwem J. Boese. Zob. J. BOESE, *Excavations at Tell Sheikh Hassan*.

Preliminary Report on the 1987 Campaign in the Euphrat Valley, AAS 36-37, 1986-87, p. 67-102; Idem, *Excavations at Tell Sheikh Hassan. Preliminary Report on the 1988 Campaign in the Euphrat Valley*, AAS 37-38, 1987-88, p. 158-189; Idem, *Ausgrabungen in Tell Sheikh Hassan 1992*, in: *Chronique archéologique en Syrie*, vol. 1, 1992, Damas 1997, p. 40-42.

⁵⁰ Zob. *idem*, AAS 36-37, p. 71. Paralele architektoniczne i drobne znaleziska (m.in. pieczęć stemplowa z symbolami bóstw) z budowli A także nie wykluczają takiej możliwości – *idem*, AAS 37-38, p. 164, 170.

⁵¹ K. KOHLMAYER, *Drei Stelen mit Sin-Symbol aus Nordsyrien*, in: *Von Uruk nach Tuttul. Eine Festschrift für Eva Strommenger. Studien und Aufsätze von Kollegen und Freunden*, B. HROUDA, S. KROLL, P. SPANOS eds., München-Wien 1992, p. 96.

⁵² Zob. G. LEHMANN, *op.cit.*, p. 98. Lehmann podaje te informacje na podstawie rozmów z A. Bounnim.

⁵³ U. FINKBEINER, *Tell Abd*, in: H. WEISS ed., *Archaeology in Syria*, AJA 98, 1994, p. 116-117; *idem*, *Tell Abd*, in: H. WEISS ed., *Archaeology in Syria*, AJA 101, 1997, p. 97-100.

nowoasyryjskiego mamy w Jerablus-Tahtani, Shiukh Tahtani, Shiukh Fawqani, Tell Amarna, Tell Qumluh, Tell Hamis, Jurn Kabir i w położonych w pobliżu Tell Qadahiye i Sandaliye Maqbara, Tell el Hajj, Sheikh Hassan. Wraz z rozwojem naszej wiedzy o zasiedleniu tego obszaru w okresie nowoasyryjskim wzrasta waga pytania o to, jak upadek imperium zaważył na jego losach.

Po drugie okazało się, że poza wyjątkami (być może faza C w budynku C1 w Til Barsip, Shiukh Fawqani) nie ma mowy o zniszczeniach. Mamy do czynienia (tam, gdzie z raportów da się coś wyczytać) albo z gwałtownym porzuceniem (Jurn Kabir) albo z planowym opuszczeniem (Sheikh Hassan, Til Barsip). Przykład Til Barsip jest szczególnie poprzez wyraźne ślady przetrwania i opuszczenia dopiero w jakiś czas po wydarzeniach związanych z ostatecznym upadkiem resztek państwa nowoasyryjskiego. Z innych względów wyjątkiem jest Tell Hajj, gdzie odkrywcy postulują ciągłość zasiedlenia po czasy rzymskie – z powodu czynników niezależnych od archeologów należy traktować te ustalenia z pewną ostrożnością. Zmienia to tradycyjny obraz poważnych zniszczeń traktowanych jako zemsta Babilończyków na wrogim imperium⁵⁴. Dane z kronik dotyczące tego obszaru też nie dają obrazu niszczenia osiedli, z wyjątkiem informacji o łupach zagarniętych w Harran⁵⁵ i w trzech miastach z wyprawy roku 606 p.n.e. (zob. wyżej).

Dotychczasowe rezultaty prac wykopaliskowych nie dają niestety żadnych podstaw do prób identyfikacji miast położonych nad Eufratem, o których wspomina kronika z roku 606 p.n.e.: na wschodnim brzegu Quramatu/Qurabatu, na zachodnim brzegu Szunidaru, Lahammu i Dahammu. Czy można np. Jerablus-Tahtani bądź Tell Amarna położone na zach. brzegu uważać za któreś z tych trzech miast? Jedno wydaje się pewne – Quramatu leżało nad przejściem przez Eufrat, lub gdzieś w pobliżu takiego przejścia, w tekście kroniki mowa jest przecież o przekroczeniu Eufratu⁵⁶.

Wyniki wykopalisk wskazują na upadek regionu. Osiedla są opuszczane, brak wyraźnych śladów zasiedlenia w okresie nowobabilońskim. Odpowiedź na pytanie o przyczynę, przy wykluczeniu przemyślanej zemsty Babilończyków, jest dość trudna i musi pozostać hipotetyczna.

Najważniejsze, że brak wśród odkopanych dotąd

stanowisk miasta, które moglibyśmy uznać za związane z administracją babilońską tego rejonu. Jednym z najbardziej predystynowanych miejsc jest Karkemisz położone w miejscu ważnego przejścia przez Eufrat. Karkemisz jednak zostało zniszczone (mniejsza o dokładną datę). Rodzi się zatem pytanie, gdzie mieścił się główny punkt władzy Babilończyków na tym odcinku Eufratu. Pytanie tym ważniejsze, że musiano przekraczać Eufrat, żeby dostać się do posiadłości babilońskich w Syrii.

Karkemisz to nie jedyne przejście przez Eufrat. Drugie ważne miejsce to Tell Ahmar/Til Barsip. Istniała już w okresie nowoasyryjskim ważna droga – Til Barsip-Nampiqi/Membidż-Aleppo. Til Barsip wcześniej niż Karkemisz stało się stolicą prowincji, stąd niektórzy uważają, że ta przeprawa była dla Asyryjczyków najważniejsza⁵⁷. Til Barsip także jednak zostało opuszczone. W kronikach babilońskich nie ma wzmianki o Til Barsip, tak jakby nie grało ono roli w zmaganiach babilońsko-asyryjsko-egipskich, co dziwne zważywszy na położenie miasta i jego wcześniejszą rolę w administracji asyryjskiej. Raczej można próbować wnioskować na podstawie zniszczenia fazy c w budowlu C1 o możliwym wcześniejszym na tyle poważnym zniszczeniu miasta, że nie grało już żadnej roli w czasie ostatecznej rozgrywki. Okazji mogły dostarczyć niepokoje wewnętrzne towarzyszące końcowym latom istnienia imperium asyryjskiego⁵⁸. To samo może zresztą dotyczyć i innych stanowisk z tego rejonu – generalnie wydaje się, że okres porzucania czy niszczenia osiedli trzeba rozciągnąć w czasie, od lat 20-tych 7 w. p.n.e. po początek wieku 6 p.n.e.; nie wszędzie Babilończycy musieli być powodem czy sprawcą wydarzeń, które doprowadzały do zaniku osadnictwa.

Jeśli wykluczmy Karkemisz i Til Barsip, to nie zostaje właściwie żadne duże stanowisko, które mogłoby pełnić rolę nadrzędnego ośrodka. Wzmacnia to też o braku wagi całego obszaru dla polityki państwa nowobabilońskiego.

Jedną z możliwych przyczyn jest zmiana tradycyjnego szlaku wiodącego na zachód. Ten odcinek doliny Eufratu był ważny dla Asyrii, bowiem tędy wiodła droga ze stolicy państwa do zachodnich prowincji imperium. Wraz z upadkiem głównych centrów administracyjnych państwa asyryjskiego na wschodzie tzw. droga królewska wiodąca m.in. przez Arslan Tasz, Harran, Til Barsip str-

⁵⁴ Np. M. DANDAMAYEV, *Assyrian Traditions during Achaemenid Times*, in: *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project Helsinki*, September 7-11, 1995, S. PARPOLA, R.M. WHITING eds., Helsinki 1997, p. 42.

⁵⁵ Harran, położone na wschód od omawianego obszaru zostało zdobyte i ograbione w roku 610 p.n.e. Zob. relacja kroniki babilońskiej – S. ZAWADZKI, *op.cit.*, p. 35.

⁵⁶ D.J. WISEMAN, CCK, p. 22, mapa nr 2 daje próbę lokalizacji wspomnianych miejscowości, opartą wyłącznie o informa-

cje zawarte w kronikach i dlatego mało przekonującą.

⁵⁷ K. KESSLER, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausends v. Chr.* [TAVO Beihefte B-26], Wiesbaden 1980, p. 187-8.

⁵⁸ O sytuacji wewnętrznej Asyrii w końcu 7 w. p.n.e. zob. np. S. ZAWADZKI, *The Fall of Assyria and Median-Babylonian Relations in Light of the Nabopolassar Chronicle*, Poznań-Delft 1988, p. 23-63.

ciła na znaczeniu. Być może preferowano teraz drogę w górę Eufratu, wiodącą z południa a więc z Babilonu, stolicy państwa nowobabilońskiego, do wysokości Tell el Hajj, gdzie koryto Eufratu najbardziej wykręca na zachód. Stąd szlak lądowy mógł wieść dalej na północ wzdłuż rzeki lub odbijał na zachód na Aleppo i dalej ku wybrzeżom Morza Śródziemnego⁵⁹. Kessler postuluje w okresie nowobabilońskim otwarcie i faworyzowanie tzw. drogi eufrackiej, co dopomogło rozwojowi Aleppo a mogło doprowadzić do upadku znaczenia np. Arpadu⁶⁰.

Inna próba wytłumaczenia upadku i opuszczenia stanowisk wiąże się z kwestią granic państwa nowobabilońskiego na północy. Istnieją przesłanki do twierdzenia, że Harran znajdował się przez pewien czas w rękach Medów. W jednym z tekstów Nabonida dotyczących odbudowy świątyni Sina mowa jest o tym, że Harran i świątynia Sina „przez lud Umman-manda jest otoczona i wielka jest jego siła”⁶¹. Być może Medowie trzymali w swych rękach nie tylko Harran, ale i inne tereny północnej Mezopotamii i być może tym da się wytłumaczyć brak obecności babilońskiej, przynajmniej w świetle wykopalisk dotąd przeprowadzonych, nad środkowym Eufratem, np. w miejscach ważnych przejść przez rzekę w Karkemisz i Til Barsip. Być może jedną z przyczyn używania przejść położonych bardziej na południe i drogi wzdłuż zachodniego brzegu Eufratu przez Hajj i Aleppo, była niedostępność terenów położonych na północy, które pozostawały bądź pod władzą Medów, bądź były przedmiotem zatargów, ziemią niczyją.

Kiedy Medowie zostali pokonani przez Cyrusa, Nabonid mógł przystąpić do odbudowy świątyni Sina. Tekst Nabonida głosi m.in.: „... sprawiłem, iż Harran na

całym jego obszarze błyszczał jak księżyc na początku nowiu. O, Sin!, królu bogów nieba i ziemi, podczas twojego oddalenia miasto i kraj nie były odbudowywane...”⁶². Na podstawie tekstu można sądzić, że odbudowa świątyni traktowana była jako początek odbudowy całego regionu, a pretekstem był tu powrót Sina, który mógł przynieść krajowi pomyślność. Ważne, że w tekście tzw. steli z Hillah to Medów obarcza się całą odpowiedzialnością za zniszczenie Harran⁶³. Nabonid, i jak należy rozumieć, oficjalna propaganda babilońska odzegnovali się od jakiegokolwiek udziału w tych poczynaniach, wyraźnie wbrew faktom⁶⁴.

Jednym z celów Nabonida mogła być zatem próba ponownej integracji tej części terytorium dawnego państwa asyryjskiego pod panowaniem babilońskim. Miejsce nie było wybrane przypadkowo – Harran był ważnym miastem w końcowym okresie istnienia imperium i nieprzypadkowo został siedzibą ostatniego władcy asyryjskiego. Podobnie Sin z Harran odgrywał poważną rolę w oficjalnej religii państwa asyryjskiego⁶⁵. Można więc ostrożnie wnioskować, że odbudowa świątyni Sina miała mieć, oprócz religijnego wymiaru, także i wydźwięk propagandowy przeznaczony dla mieszkańców tej części dawnego imperium, a więc także dla omawianego rejonu⁶⁶.

Oczywiście to wszystko tylko hipotezy, dopiero odkrycie np. archiwum tekstów z okresu nowobabilońskiego na którymś ze stanowisk tego regionu, czy tabliczek z brakującymi kronikami babilońskimi pozwoli je zweryfikować. Na razie należy mieć nadzieję, że wyniki wykopalisk z ostatnich lat będą skłaniały badaczy do weryfikacji ustalonych sądów i szukania nowych interpretacji wydarzeń, co do których dysponujemy źródłami pisanymi.

⁵⁹ Zob. R. STUCKY et al., *Tell el Hajj in Syrien. Erster vorläufiger Bericht. Grabungskampagne 1971*, Bern 1972, p. 40. Stucky próbuje na podstawie wyników wykopalisk i położenia geograficznego stanowiska identyfikować Tell el Hajj z miastem Eragiza z Tabula Peuntigeriana i Araziqu(i) ze źródeł asyryjskich. Przeciwno identyfikacji z Araziqu (*sic!*): W. RÖLLIG, *Aspects of the Historical Geography of Northeastern Syria from Middle Assyrian to Neo-Assyrian Times*, in: *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project Helsinki*, September 7-11, 1995, S. PARPOLA, R.M. WHITING eds., Helsinki 1997, p. 286.

⁶⁰ K. KESSLER, *op.cit.* p. 187.

⁶¹ S. ZAWADZKI, *Mane...*, p. 110. Umman-manda oznacza tu Medów. Na temat tego określenia zob. S. ZAWADZKI, *The Fall of Assyria and Median-Babylonian Relations in Light of the Nabopolassar Chronicle*, Poznań-Delft 1988, p. 99-113.

⁶² S. ZAWADZKI, *Mane...*, p. 112.

⁶³ *Ibidem*, p. 107.

⁶⁴ Kronika babilońska mówi jasno o współudziale wojsk babilońskich w zdobyciu Harran, zob. *ibidem*, p. 35.

⁶⁵ Zob. B. PONGRATZ-LEISTEN, *The Interplay of Military Strategy and Cultic Practice in: Assyrian Politics*, in: *Assyria 1995 Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project Helsinki*, September 7-11, 1995, S. PARPOLA, R.M. WHITING eds., Helsinki 1997, p. 248; H. KÜHNE, *Der Gott in der Mondsichel*, *Altorientalische Forschungen* 24/2, 1997, 380-382.

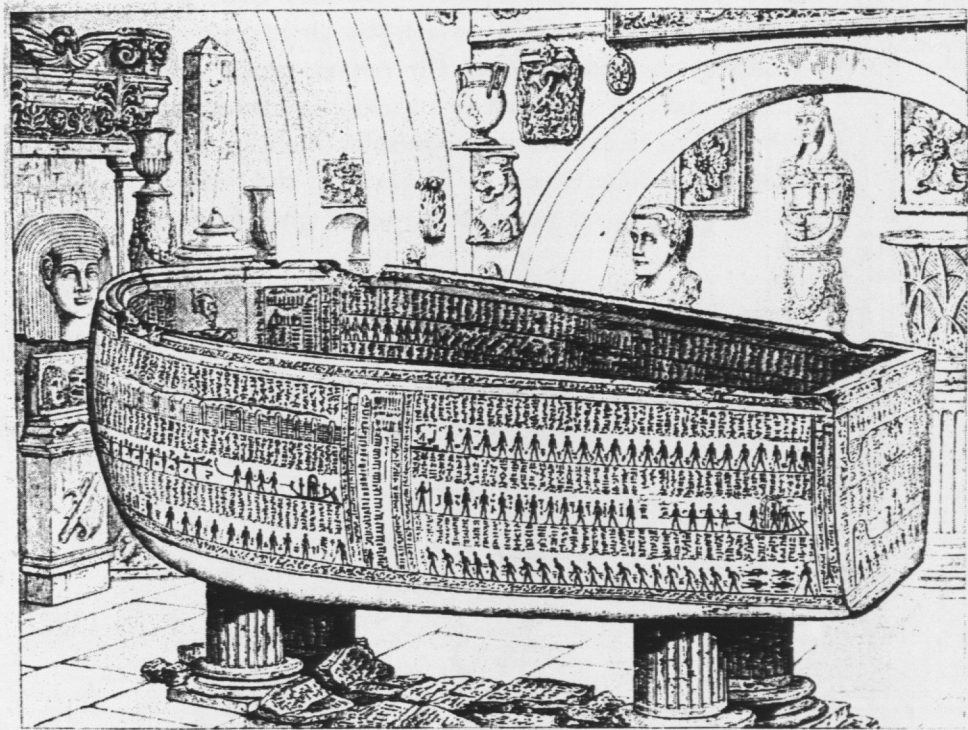
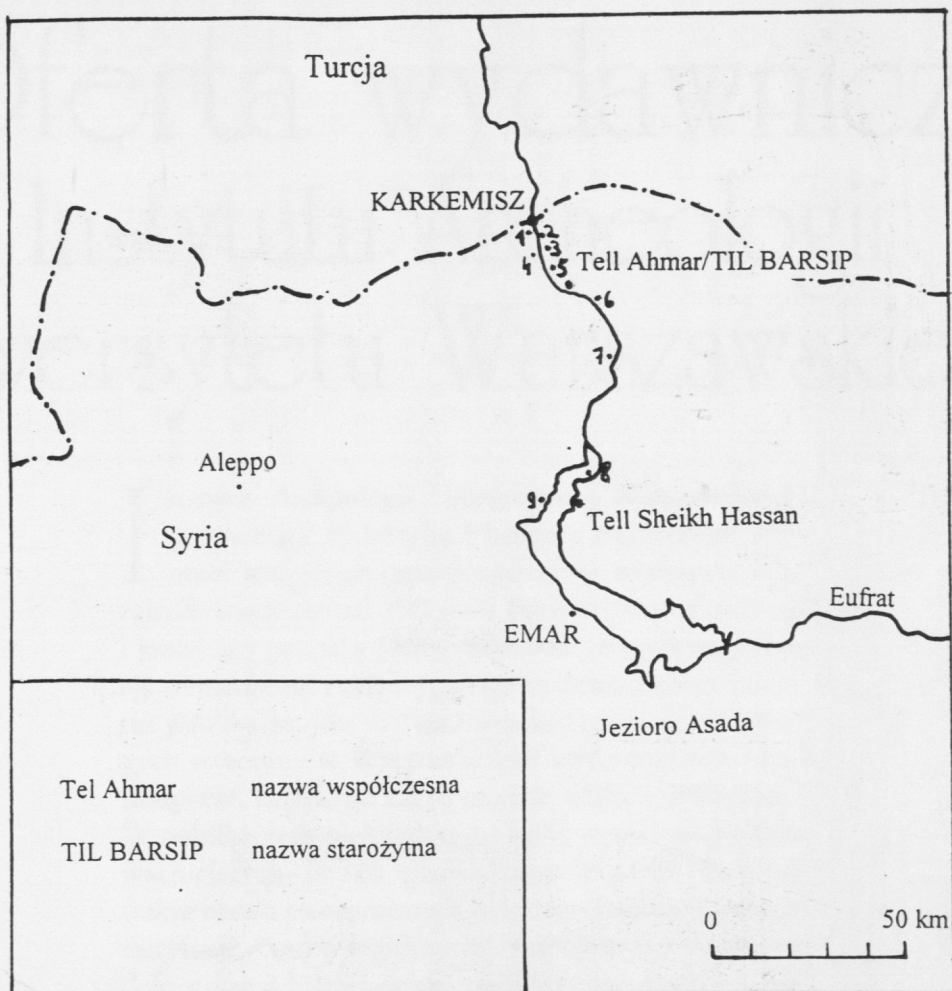
⁶⁶ W podobnym kontekście umieszcza poczynania Nabonida w Harran A. Kurth, zob. A. KURTH, *The Assyrian Heartland in the Achaemenid Period*, in: *Sur le pas des Dix-Mille*, P. BRIANT ed., Toulouse 1995, p. 240 z literaturą.

Skróty użyte w artykule

A. K. GRAYSON, ABC	A. K. GRAYSON, Assyrian and Babylonian Chronicles, Locust Valley, New York 1975
D. J. WISEMAN, CCK	D. J. WISEMAN, Chronicles of Chaldean Kings, London 1956
INTERNATIONAL SYMPOSIUM	International Symposium on the Archaeology of the Upper Syrian Euphrates (Tishrin Dam Area), January 28th-30th, 1998, University of Barcelona, s.l.a., s.p.
S. ZAWADZKI, Mane...	S. ZAWADZKI, Mane Tekel, Fares, Źródła do dziejów Babilonii chaldejskiej, Poznań 1996
RGTC 8	R. ZADOK, Geographical Names according to New- and Late-Babylonian Texts, Répertoire géographique des textes cunéiformes, Band 8 [TAVO Beihefte B-7/8], Wiesbaden 1985

W tym miejscu należy zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu nie ma jednolitego poglądu na temat lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście. Wskazania na jej położenie znajdują się w różnych miejscach, co może być spowodowane różnicą w interpretacji źródeł. Wskazania te dotyczą przede wszystkim lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście. Wskazania te dotyczą przede wszystkim lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście. Wskazania te dotyczą przede wszystkim lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu nie ma jednolitego poglądu na temat lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście. Wskazania na jej położenie znajdują się w różnych miejscach, co może być spowodowane różnicą w interpretacji źródeł. Wskazania te dotyczą przede wszystkim lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście. Wskazania te dotyczą przede wszystkim lokalizacji miejscowości, o których mowa w tekście.

2

1. Stanowiska archeologiczne nad środkowym Eufratem. 1 - Jerabulus-Tahtani; 2 - Tell Shiukh Fawqani; 3 - Tell Shiukh Tahtani; 4 - Tell Amarna; 5 - Tell Qumluh; 6 - Tell Hamis; 7 - Jurn Kabir; 8 - Tel Abd; 9 - Tell el Hajj.
2. Sarkofag Setiego I w tzw. krypcie Sir Johna Soane'a, 1827 (poniżej widoczne fragmenty pokrywy). Wg J. Britton, *Union...*, tabl. XV; rys. F. Arundale, ryt. Le Keux.